

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI
projekti Arheološkog instituta u 2016. godini

Urednici

Ivan Bugarski
Nadežda Gavrilović Vitas
Vojislav Filipović

Beograd 2018

Izdavač

Arheološki institut
Beograd, Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd, Srbija
e-mail: institut@ai.ac.rs
www.ai.ac.rs
Tel. +381 11 2637191

Za izdavača

Miomir Korać

Urednici

Ivan Bugarski
Nadežda Gavrilović Vitas
Vojislav Filipović

Priprema

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-014-9

SADRŽAJ

Redakcija, Uvod	5
Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, Momir Vukadinović, Prljuša, Mali Šturac, istraživanje 2016. godine	13
Aleksandar Bulatović, Arthur H. Bankoff, Rada Gligorić, Wayne Powell, Vojislav Filipović, Andrea Mason, Ognjen Mladenović, Lokalitet Tumuli kod mosta na Krivajici: preliminarni rezultati istraživanja 2016. godine	23
Ivan Vranić, Arheološka istraživanja lokaliteta Kale u Krševici 2016. godine	29
Ilija Danković, Bebina Milovanović, Ilija Mikić, Zaštitna arheološka iskopavanja na lokalitetu Pirivoj (Viminacijum) 2016. godine	35
Bebina Milovanović, Ivana Kosanović, Nemanja Mrđić, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2016. godini	43
Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2016. godini	55
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Arheološka istraživanja prostora zapadno od viminacijumskog amfiteatra u 2016. godini	61
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2016. godine	69
Saša Redžić, Mladen Jovičić, Nemanja Mrđić, Dragana Rogić, Zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu Pećine (Viminacijum) 2016. godine	79
Sofija Petković, Gordan Janjić, Marija Jović, Igor Bjelić, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija 2016. godine	91
Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2016. godini	99

Ivan Bugarski, Markus Dotterweich, Vujadin Ivanišević, Alexander Maass, Constanze Röhl, Rainer Schreg, Aleksandar Stamenković, Ünsal Yalçın, Rekognosciranje šire okoline Caričinog grada u 2016. godini	107
Vojislav Filipović, Miloš Stamenković, Beleška o arheološkom nadzoru na autoputu E-75 tokom 2015. i 2016. godine	117
Josip Šarić, Značaj proučavanja sirovina za izradu artefakata od okresanog kamena: primeri iz prakse	123
Angelina Raičković Savić, Ana Bogdanović, Preliminarna analiza keramičkog materijala sa prostora viminacijumskog amfiteatra – objekti 3 i 4	129
Radmila Zotović, Rimski votivni spomenici na teritoriji centralne Srbije	137
Nemanja Marković, Arheozoologija istorijskih perioda: razvoj discipline u Arheološkom institutu	141
Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Ksenija Đukić, Sirmijum – Rezultati antropološkog projekta u 2016. godini	149
Milica Tapavički-Ilić, Jelena Anđelković Grašar, COST - akcija, projekat ARKWORK	155

Snežana Nikolić, Arheološki institut Beograd
 Goran Stojić, Centar za nove tehnologije Beograd
 Milica Marjanović, Arheološki institut Beograd

ISTRAŽIVANJA NA LOKALITETU ČAIR – CASTRUM (VIMINACIJUM) 2016. GODINE¹

Istraživanja vojnog logora Viminacijuma započeta su krajem 19. i početkom 20. veka.² Manja sondažna iskopavanja na tom prostoru vršena su početkom osamdesetih godina, da bi radovi u znatno većem obimu bili nastavljeni 2002. i 2003. godine, kada je na površini od skoro 500 m² većim delom istražena severna kapija logora. Otkrivene su istočna i zapadna kula, prolaz sa dve paralelne ulice sa popločanjem od kamenih ploča, kao i kanalizacija između ulica.³

Iskopavanja na lokalitetu Čair tokom 2016. godine vršena su zbog izmeštanja postojećih i postavljanja novih savremenih instalacija.⁴ Istraživana je površina koja se prostire na 45 m istočno od istočne kapije grada i na oko 65 m jugoistočno od amfiteatra. Zbog instalacija i guste vegetacije, na prostoru planiranom za istraživanja nisu bila moguća geofizička snimanja. Arheološka iskopavanja su vršena sistemom sonde, koje su obeležene arapskim brojevima. U zavisnosti od položaja instalacija, sonde su postavljene u pravcu severoistok-jugozapad, odnosno severozapad-jugoistok, i različitih su dimenzija. Otvoreno je 10 sonde, u okviru kojih je u potpunosti ili delimično istražena površina od preko 1500 m². Na istraženom prostoru otkriveno je nekoliko arheoloških celina, koje uglavnom predstavljaju delove vojnog logora (sl. 1).

Severozapadni deo logora

Neposredno ispod površinskog sloja, na dubini od 0,20 m, otkriveni su ostaci severozapadnog ugla utvrđenja. Istražena je severozapadna ugaona kula, kao i segmenti severnog i zapadnog bedema logora uz nju, izgrađeni od crvenke. Kula je trapezaste osnove, a njen severni zid je izveden u blagom luku (sl. 2). Dužina lučnog zida iznosi 4,20 m, južnog 3,55 m, dok su istočni i zapadni zid dužine 3 m. Širina zidova je 0,80 m, a očuvani su u visini do 0,80 m. Na središnjem delu južnog zida je ulaz u kulu širine 1,30 m. Unutar kule, čija površina iznosi oko 12 m², otkriven je pod od usitnjene crvenke, a u njenim uglovima su uočene četvorouglaone rupe za drvene stubove.

Od severoistočnog i severozapadnog ugla kule pružaju se severni i zapadni bedemi logora. Bedemi se od uglova kule nastavljaju u vidu blagog luka, a zatim se ravno pružaju ka severoistoku, odnosno jugozapadu (sl. 1). Severni bedem je otkriven u dužini od 40 m, pri čemu je istraženo

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu *IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije* (III 47018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² O istorijatu istraživanja v. Mrđić 2009: 9–16.

³ Iskopavanja su vršena u organizaciji Arheološkog instituta i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

⁴ Iskopavanja u organizaciji Arheološkog instituta trajala su od januara do decembra 2016. godine. Stručnu ekipu činili su Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović i Željko Jovanović, uz povremeno učešće Ljubomira Jevtovića.

20 m trase, dok je zapadni otkriven u dužini od 60 m, a istraženo je oko 40 m. U odnosu na bedeme, lučni zid kule je izbačen za svega 0,20 m, te se radi o uvučenoj kuli. Kula i bedemi su građeni od lomljene crvenke u temeljnoj zoni (visine 0,50 do 0,70 m), dok su nadzemni delovi, širine 0,75-0,80 m i sačuvani u visini od 0,30 do 0,80 m, građeni od manjih blokova crvenke vezanih malterom.

Duž južne strane severnog bedema, unutar logora, otkriveni su ostaci drvenih greda širine 0,25-0,30 m i očuvane dužine 1,45m (sl. 3). Grede su postavljene na povr-

Slika 2 – Ugaona kula utvrđenja, snimak sa istoka

Slika 3 – Drvene grede duž južne strane severnog bedema, unutar logora, snimak sa istoka

Slika 4 – Objekat od ćerpiča, snimak sa istoka

šinu od crvenke, upravno na bedem. Od istočnog zida kule ostaci drvenih greda su ka istoku istraženi u dužini od 15 m. Grede i crvenka najverovatnije formiraju donji segment šetne staze. Jugozapadno od kule, u njenoj neposrednoj blizini, otkriveni su ostaci objekta zidanog od ćerpiča, sa rupama za drvene stubove (sl. 4). Stubovi su imali funkciju ojačavanja zidova i nošenja krovne konstrukcije. Najverovatnije se radi o delu barake, koja je najvećim delom devastirana kasnijim izgradnjama. Opisani delovi logora – kula i bedemi od crvenke, šetna staza, kao i baraka od ćerpiča – predstavljaju najstariju konstatovanu fazu izgradnje logora, koja se na osnovu malobrojnih numizmatičkih i keramičkih nalaza, prevashodno importnih posuda od tera sigilate, može datovati u poslednje decenije 1. veka.

Slika 5 – Ostaci mlađeg bedema pored ugaone kule, snimak sa severa

Duž severne, odnosno zapadne strane bedema, kao i oko zidova kule, otkriveni su ostaci temeljne zone građene od lomljenog škriljca vezanog malterom, uglavnom sačuvane u negativu ili manjim segmentima, visine do 0,70 m i širine 1,20 m (sl. 5). Oko kule i duž severnog i zapadnog bedema, ispod negativa su otkriveni nizovi rupa za kolje (sl. 6), četvorougaone ili kružne osnove, prečnika od 10 do 15 cm, čije je dno špicasto oblikovano. Drveno kolje je korišćeno za ojačavanje zemljane podloge, tj. radi povećavanja zbijenosti tla. Opisani građevinski elementi predstavljaju mlađu fazu izgradnje logora, za čije preciznije hronološko opredeljenje nema dovoljno elemenata; šire se može datovati u 2. vek. Na osnovu velikog broja obrušenih kvadera može se zaključiti da su nadzemni delovi mlađeg bedema bili građeni od blokova krečnjaka. Prilikom njegove izgradnje u temeljnu zonu bili su inkorporirani delovi starijeg logora. Naime, kvaderi su podignuti, kako iznad temeljne zone od škriljca vezanog malterom, tako i iznad bedema i zidova kule od crvenke. Na taj način je širina bedema mlađeg logora iznosila 2 m. Jugoistočna strana kule u mlađoj fazi proširena je za 1,20 m, čime je njena površina povećana na oko 25 m².

Slika 6 – Rupe od kolja uz zapadni bedem, snimak sa juga

Odbrambeni rov, zid od kvadera i kanali

Zapadno od ugaone kule logora otkriven je odbrambeni rov (sl. 1). Rov se nalazi na oko 1 m od bedema i pruža se dalje ka istoku i jugu. U celosti je istražen samo ispred ugaone kule, u dužini od 10 m, gde njegova širina iznosi oko 14 m, a dubina oko 5 m. Uz zapadni bedem je otkrivena samo istočna strana rova, istražena u dužini od 30 m. Dno rova formirano je u obliku

Slika 7 – Dno rova sa rupama od drvenih stubova ispod kanala u zidu od kvadera

slova “V” (sl. 7). Rov je ukopan u zdravicu, a na njegovim iskošenim stranama su konstatovane nepravilne kaskade, u kojima se javljaju brojni ukopi i pliča udubljenja različitih oblika i dimenzija. Na severnom kraju istraženog dela dna rova otkriveno je 13 većih rupa kružnog preseka, u kojima su nađeni ostaci drveta.

Iznad rova je izgrađen masivan zid od većih kvadera krečnjaka (sl. 7). Zid se pruža pravcem severoistok-jugozapad i njime je premošćen rov u delu od ugaone kule ka gradskom bedemu.

Njegova dužina iznosi 19 m, a širina 2,45 m. U zidu su kao spolije upotrebljeni veći delovi arhitektonske plastike, kao i blokovi sa urezanim natpisima (sl. 8). Kroz središnji deo zida, a iznad dna rova, pruža se kanal poligonalnog oblika, širine 1 m i visine 0,70 m. Na krajevima kanala, u kvaderima koji su činili prag i svod, nalaze se udubljenja koja su služila za uglavljivanje metalnih rešetki. Na osnovu dosadašnjih rezultata, može se samo pretpostaviti da je zid izgrađen u drugoj

Slika 8 – Natpisi na kvaderima

polovini 3. veka. Uz otvor na severnoj strani kanala nalaze se pomenute rupe za drvene stubove (sl. 7). Najverovatnije se radi o ostacima drvene konstrukcije koja je premošćavala rov u starijoj fazi.

Pored opisanog, otkriven je još jedan kanal koji pripada mlađoj fazi logora (sl. 9), a koji je služio za odvođenje otpadnih voda iz logora. Istraženi deo kanala pruža se od zapadnog bedema i lučno se spušta ka dnu rova, do otvora na južnoj strani masivnog zida. Većim delom kanal je

Slika 9 – Kanal od opeka i blokova krečnjaka, snimak iz vazduha

građen od opeka vezanih malterom, a sa spoljne strane je omalterisan debljim slojem hidrostatičkog maltera. Unutrašnja širina kanala iznosi 0,30 m, a dubina 0,35-0,40 m. Od dela gde je luk najizraženiji, ka severozapadu, kao i duž južne strane masivnog zida, strane su zidane kvaderima krečnjaka, dok je dno popločano opekama, među kojima je jedna sa pečatom LEGVIICL. Širina kanala u ovom delu iznosi 0,40-0,45 m, a dubina 0,45-0,60 m.

Sa ciljem da se otkrije veza između vojnog logora i grada, otvoren je kontrolni iskop na prostoru zapadno od odbrambenog rova logora, između zapadnog kraja masivnog zida i istočnog bedema grada. Gradski bedem je istražen u prethodnim kampanjama, u okviru kvadratne mreže amfiteatra. Bedem se pruža od južne kule istočne kapije grada ka jugozapadu u dužini od svega 1,00 m, a zatim pod pravim uglom skreće prema jugoistoku. U kontrolnom iskupu otkriven je kraj ovog bedema, koji se na dužini od 22 m naglo prekida. Bedem grada se nalazi severozapadno

od zida iznad odbrambenog rova logora i između njih ne postoji konstruktivna veza. Na istraženom prostoru nisu otkriveni ni drugi tragovi koji bi ukazivali na postojanje veze između grada i logora.

Grobovi

Na istraženju površini otkrivena su četiri groba različite orijentacije, u konstrukcijama od opeka (sl. 10). U tri groba su nađeni loše sačuvani dečji skeleti, a samo u jednom grobu su otkriveni prilozi – ogrlica od kamenih perli i bronzana narukvica sa zvonom. U četvrtom grobu nije bilo skeletnih ostataka, a na osnovu dimenzija konstrukcije izvesno je da se ne radi o grobu deteta.

Slika 10 – Grobovi 1 i 2

Slika 11 – Keramički žiści i predmet nepoznate namene

Kulturni horizonti

Kao što je već napomenuto, najstariji horizont se javlja na malom prostoru, unutar i oko starije kule logora, kao i na samom dnu rova. Na osnovu delova keramičkih posuda, uglavnom importne tera sigilate i malobrojnih numizmatičkih nalaza, datovan je u poslednje decenije 1. veka. Mlađi horizont, opredeljen u period od sredine 2. do sredine 3. veka zastupljen je samo u donjim delovima ispune rova i u nekoliko ukopa. Pripadaju mu malobrojni fragmenti keramike, nekoliko delova žižaka i srebrni novac sa kraja 2. veka. Najzanimljiviji nalaz predstavlja verenički prsten od srebra sa fasetom u kojoj je kamen (oniks?), sa grčkim natpisom OMONOIA (sl.12).

Slika 12 – Olovna ikona i srebrni prsten

Na istraženom delu terena najintenzivniji su ostaci najmlađeg kulturnog horizonta, koji je brojnim numizmatičkim nalazima datovan u kasnoantički period. Kao što je i uobičajeno, najviše je keramičkih posuda i lampi, dok zanimljivost predstavlja gledosani keramički predmet nepoznate namene (sl. 11). Često su nalaženi i predmeti od gvožđa (uglavnom klinovi i klanfe), bronz (igle, fibule, nekoliko prstenova, itd.), kao i ulomci posuda od stakla. Koštani nalazi, uglavnom igle, znatno su ređi, dok se sporadično javljaju i predmeti od srebra i olova, među kojima i kružna ikona Podunavskog konjanika (sl. 12).

* * *

Iskopavanja logora u 2016. godini donela su značajne rezultate, među kojima je potrebno istaći mogućnost jasnijeg razgraničenja najmanje dve faze izgradnje logora, kao i preciznije datovanje starijeg utvrđenja. Naime, potvrđene su ranije pretpostavke da je stariji logor bio izgrađen u poslednjim decenijama 1. veka (Vasić 1905: 108; Popović 1968: 35).

Bibliografija:

Mrđić 2009 – N. Mrđić, *Topografija i urbanizacija Viminacijuma*, magistarska teza, Filozofski fakultet, Beograd 2009.

Popović 1968 – V. Popović, Uvod u topografiju Viminacijuma, *Starinar* XVIII/1967, 1968, 29–50.

Vasić 1905 – M. Vasić, Funde in Serbien, *Archaeologischen Anzeiger* 2, 1905, 102–109.